

Dyane Til & Marloes Boere

Dier, natuur en mens

Milieufilosofie en dierethiek

Redactie:

Lowieke Vermeulen, Floor Rombout &
Olle Spoelstra

Boom | Amsterdam

Inhoud

Voorwoord	7
Kwestie 1: Verschilt de mens van (andere) dieren?	10
Inleiding	12
1. Aristoteles – De mens is een dier dat kan denken	18
2. René Descartes – Mechanistisch wereldbeeld	25
3. Menselijk exceptionalisme en religie	34
4. Charles Darwin – Evolutietheorie	39
5. Helmuth Plessner – Excentrische positionaliteit	47
6. Lori Gruen – Anti-exceptionalisme	55
Primaire tekst 1: Lori Gruen over het gebruik van gereedschappen door dieren	62
Kwestie 2: Hoe om te gaan met andere dieren?	70
Inleiding	72
7. Immanuel Kant – Plichtethiek	76
8. Peter Singer – Utilisme	80
Primaire tekst 2: Peter Singer over de vraag of dieren pijn kunnen voelen	88
9. Tom Regan – Plichtethiek	94
10. Josephine Donovan en Carol Adams – Zorgethiek	100
11. Martha Nussbaum – Moderne deugdeethiek	111
Kwestie 3: Wat is de waarde van natuur?	118
Inleiding	120
12. Antropocentrisme	124
13. Paul Taylor – Biocentrisme	129
14. Aldo Leopold – Ecocentrisme	142

15. Arne Næss – Diepe ecologie	148
16. Steven Vogel – Postnaturalisme	153
Primaire tekst 3: Steven Vogel over ‘denken als een berg’	156
Kwestie 4: Hoe kunnen we natuurlijke hulpbronnen rechtvaardig verdelen?	162
Inleiding	164
17. Garrett Hardin – De tragedie van de meent	167
18. Garvan Walshe – Ecolibertarisme	179
19. Sue Donaldson en Will Kymlicka – Politieke vertegenwoordiging voor dieren	188
20. Thomas Pogge – Liberaal-egalitarisme	199
21. William Ophuls – Eco-autoritarisme	208
22. Murray Bookchin – Communalisme	215
Kwestie 5: Is er een fundamenteel andere houding nodig ten opzichte van de natuur?	222
Inleiding	224
23. Ecomodernisme	227
24. Wendell Berry – Lokalisme	236
25. Val Plumwood – Ecofeminisme	244
26. Vandana Shiva – Anti-imperialisme	256
Tot slot	262
Literatuurlijst	264
Zakenregister	267
Personenregister	269
Illustratieverantwoording	270

Voorwoord

De wereld verandert in hoog tempo. Vanuit alle windrichtingen horen we verhalen over de gevolgen van de klimaatcrisis. Droogtes in Zuid-Europa, extreme hittegolven, eilanden die verdwijnen door een stijgende zeespiegel. Maar ook dichterbij huis merken we de impact: hogere supermarktprijzen, geopolitieke spanningen en groeiende ongelijkheid in welvaart en leefomstandigheden. De coronacrisis heeft de vraag opgeroepen of het wel gerechtvaardigd is om dieren in grote aantallen bij elkaar te zetten. Lange tijd geloofden we dat technologie en economische groei de wereld beter zouden maken. Maar is deze manier van denken inmiddels niet achterhaald?

De gevolgen van de klimaatcrisis zijn reëel: mensen en dieren sterven, natuurgebieden worden vernietigd. Als de aarde ons laat zien dat onze huidige manier van denken tekortschiet om de problemen van deze tijd het hoofd te bieden, wat moeten we dan doen? Wetenschappers kunnen deze problemen beschrijven. Ze meten CO_2 -uitstoot, onderzoeken dierenwelzijn, bepalen de impact van de stikstofuitstoot op natuurgebieden en waarschuwen voor de gevolgen. Maar wetenschappelijk onderzoek alleen biedt geen antwoorden op de grotere vragen: Wat vinden we waardevol, en waarom? Hoe willen we samenleven met dieren, de natuur en andere mensen?

Met zulke vragen begeven we ons op het terrein van de filosofie. Hoe komt het dat we dieren vaak als objecten behandelen? Waarom denken we dat de aarde een oneindige bron van grondstoffen is? Wat betekent het om goed te handelen richting dieren en de natuur?

In *Dier, natuur en mens* lees je hoe filosofen ons kunnen helpen nadenken over de grote vragen van deze tijd. Dit boek behandelt vijf belangrijke kwesties uit de milieufilosofie en de dierethiek. Van het verschil tussen mens en dier tot de waarde van natuur, en de vraag hoe we de samenleving rechtvaardig kunnen inrichten. Daarbij worden zowel beschrijvende vragen – Wat is de natuur? In hoeverre verschillen mens en dier? – afgewisseld met ethische vragen – Hoe willen we omgaan met de aarde en haar bewoners? Je zult ontdekken hoe beschrijvende en ethische vragen met elkaar samenhangen. Je onderzoekt telkens welke ethische gevolgen verschillende beschrijvingen van mens, dier en natuur hebben voor hoe we daarmee willen omgaan. Elke kwestie reikt je kennis aan en daagt je daarnaast uit om je eigen standpunt te bepalen. Want filosofie is niet alleen iets om te leren – het is ook iets om te doen.

In kwestie 1 en 2 staan de dieren centraal. Kwestie 1 behandelt de vraag in hoeverre mensen verschillen van dieren. Bestaan er wellicht eigenschappen die alleen mensen hebben? En als dat zo is, betekent dit dan ook dat mensen beter zijn dan dieren? Kwestie 2 behandelt de vraag hoe we om moeten gaan met andere dieren. Wat is de waarde van andere dieren? Hoe moeten we rekening houden met hun belangen? De kwesties 3, 4 en 5 gaan over milieufilosofische vraagstukken. In kwestie 3 wordt de vraag gesteld of alle levende of zelfs niet-levende natuur waarde en belangen kan hebben. Kwestie 4 behandelt de vraag hoe we natuurlijke hulpbronnen op een eerlijke manier kunnen verdelen. Kwestie 5 gaat in op de vraag of de huidige problemen met milieu, klimaat en de ongelijke verdeling van natuurlijke hulpbronnen een andere houding ten opzichte van de natuur vereisen. Kunnen we de huidige problematiek oplossen binnen een kapitalistisch, geglobaliseerd systeem met een belangrijke rol voor technologie? Of moeten we onszelf en onze verhouding tot andere dieren en de natuur volledig herzien?

Misschien valt je gelijk iets op: sommige standpunten, zoals klimaatscepticisme, worden niet besproken. Dat is een bewuste keuze. Klimaatscepticisme wordt hier niet behandeld als een filosofische positie, omdat het zich niet baseert op de huidige wetenschappelijke inzichten die in dit boek als uitgangspunt dienen. Dit boek vertrekt

vanuit de overtuiging dat verandering nodig is. Het nodigt je uit om kritisch naar de status quo te kijken en biedt je handvatten om na te denken over de grote vragen van deze tijd. Dat kan soms confronterend zijn, maar hopelijk ook inspirerend.

Is dit dan een hoopvol of een pessimistisch boek? Het is beide tegelijk. Het is mogelijk dat het lezen van dit boek je bezorgd maakt. Je wordt geconfronteerd met dierenleed, armoede en klimaatproblemen – en de dreigende verergering daarvan. Misschien vind je dat je hier zelf iets mee moet doen, maar weet je niet wat. Of je voelt je niet gemotiveerd. Misschien lijken de problemen zelfs te ingewikkeld of al te vergevorderd om nog op te lossen. Toch kan dit boek ook hoop bieden. Het geeft inzicht in hoe problemen in de samenleving veroorzaakt worden door menselijk gedrag, en hoe menselijk gedrag weer voortkomt uit overtuigingen. Filosofie houdt overtuigingen kritisch tegen het licht, en kan mensen daarom op andere gedachten brengen. De denkers in dit boek doen voorstellen voor alternatieve grondhoudingen, die leiden tot gedrag dat respectvoller is ten opzichte van de wereld om ons heen.

Wat dit boek niet doet, is één pasklare oplossing geven voor de problemen die er zijn, want die is er niet. Wat het boek wél doet is je informeren, je helpen op een zinvolle manier over deze problemen na te denken, en je manieren aanreiken om je tot deze problemen te verhouden.

Als de wereld verandert kunnen we niet alleen toekijken, we moeten nadenken over hoe we hierop willen reageren. Filosofie helpt ons om kritisch te kijken naar wat we vanzelfsprekend vinden en nieuwe antwoorden te zoeken.

1

Kwestie 1

**Verschilt de
mens van
(andere) dieren?**

Inleiding

Verschilt de mens van dieren? Zo ja, op welke manier dan? Zo nee, zijn wij mensen dan ook dieren? Belangrijke denkers als Aristoteles, Descartes, Darwin, Plessner en Gruen hebben uiteenlopende antwoorden op deze vragen gegeven. Kwestie 1 behandelt de verschillen en overeenkomsten tussen hun opvattingen. Hierbij komen begrippen aan de orde als menselijk exceptionalisme, en wordt het onderscheid duidelijk tussen descriptieve en normatieve uitspraken.

‘Wat denk jij, zijn mensen dieren?’

‘Hoe bedoel je dat? In welk opzicht zijn mensen dan slimmer?’

‘Oké, dieren hebben niet onze taal, maar dat betekent toch niet dat ze niet kunnen communiceren? Er zijn diersoorten die een soort taal hebben. Wist je dat dolfijnen en olifanten speciale geluiden maken om elkaar te roepen, net zoals wij elkaars naam gebruiken? En dat bijen dansen om voedselbronnen aan te wijzen?’

‘Dat zou best kunnen, maar dat is lastig te onderzoeken, toch? Misschien begrijpen we nog niet alles van hun manier van communiceren.’

‘Nee joh! Wat een vraag! Mensen zijn toch veel slimmer dan dieren?’

‘Nou, dat zie je toch? Dieren kunnen niet praten zoals wij. Dieren kunnen geen auto's maken of huizen bouwen. Ze kunnen geen kunstwerken maken zoals Van Gogh dat deed. Of uitvindingen doen zoals internet, sociale media of games.’

‘Hmm... ja, dat is waar, maar onze taal is toch veel ingewikkelder?’

‘Ik weet het niet. Misschien communiceren ze wel op een basale manier, maar er zijn vast nog wel meer dingen die mensen uniek maken.’

Verschilt de mens van (andere) dieren?

Verschilt de mens van (andere) dieren? En zo ja, hoe dan? Is er een eigenschap die de mens anders maakt dan (andere) diersoorten? Over deze vragen hebben veel wetenschappers en filosofen zich het hoofd gebroken. Als iemand het over dieren heeft, bedoelt diegene vaak niet-menselijke dieren. Het lijkt er dus op dat wanneer mensen over dieren spreken, ze vinden dat mensen anders zijn dan andere dieren. Dat zou betekenen dat er eigenschappen zijn die ons uniek maken, bijvoorbeeld onze rationaliteit, ons vermogen om te spreken of ons vermogen om gereedschappen te gebruiken.

Descriptief en normatief

Veel mensen denken inderdaad dat wij eigenschappen hebben die uniek zijn voor ons. Als dit zo is, dan zou voor zo'n eigenschap moeten gelden: 'Mensen hebben deze eigenschap en andere dieren niet.' In kwestie 1 denk je na over de vraag of er zo'n unieke menselijke eigenschap bestaat. Als we onderzoek doen naar eigenschappen van mensen en (andere) dieren, zijn we aan het *beschrijven*. Een beschrijving van de werkelijkheid noem je **descriptief**. Je probeert daarin nog geen oordeel te vellen; nog geen uitspraak te doen over wat goed of niet goed is.

Tegelijkertijd kun je door een beschrijving wel een mening vormen, bijvoorbeeld over hoe je vindt dat je met dieren moet omgaan. Een idee over hoe iets zou moeten zijn of wat je zou moeten doen, noem je **normatief** (ook wel *prescriptief*). Stel dat je beschrijving is: 'Mensen hebben als eigenschap dat ze intelligent zijn, (andere) dieren hebben deze eigenschap niet.' Dan zou je hieruit de norm kunnen afleiden dat je mensen anders moet behandelen dan dieren. Een beschrijving kan echter ook fout zijn. Misschien klopt het niet dat er geen intelligente dieren zijn, of misschien weten we hier nog onvoldoende van. Dit laatste lijkt in ieder geval bij sommige diersoorten het geval. Hoewel bekend is dat octopussen zeer intelligente dieren zijn, is hun precieze mate van intelligentie moeilijk te onderzoeken, omdat het zenuwstelsel van een octopus zo anders in elkaar steekt dan dat van ons.

› descriptief

› normatief

Octopus Inky ontsnapte in 2016 uit een Nieuw-Zeelands aquarium. Via een afvoer-buis bereikte hij de Stille Oceaan. Het is onduidelijk hoe dit het dier gelukt is. Wel is bekend dat octopussen ontsnappingskunstenaars zijn, en dat dit een hoge mate van intelligentie vereist. Het aquarium heeft geen pogingen gedaan het dier terug te vinden.

Menselijk exceptionalisme

Degenen die vinden dat de menselijke soort uniek is ten opzichte van (andere) diersoorten, zijn soms ook van mening dat mensen een superieure (hogere) positie innemen ten opzichte van andere soorten. Dit wordt **menselijk exceptionalisme** genoemd. De mens als een uitzonderlijk wezen. Hier hoort het idee bij dat de belangen van de mens centraal staan. Met het menselijk exceptionalisme wordt dus zowel een descriptieve uitspraak als een normatieve uitspraak gedaan. De descriptieve bewering is: mensen zijn uniek in vergelijking met andere dieren, omdat zij eigenschap X hebben en andere dieren niet. De normatieve bewering is: omdat mensen uniek zijn, hebben ze ook een hogere morele status dan andere dieren. Als descriptieve uitspraken over mensen gebruikt worden als rechtvaardiging om mensen (speciale) rechten te geven, dan zijn ze ook relevant voor ethici, filosofen die nadenken over hoe we moeten handelen.

Maar de vraag of mensen een unieke eigenschap hebben speelt niet alleen op het terrein van filosofen, maar ook op dat van biologen, antropologen, sociologen enzovoort. Ook binnen deze wetenschappen is er veel onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van de plaats van mens en dier in de geschiedenis. In het vervolg lees je ook over enkele inzichten uit die wetenschappen.

› menselijk exceptionalisme

- › Aristoteles
- › René Descartes

Opkomst van het denken over menselijk exceptionalisme

In kwestie 1 ontdek je hoe het menselijk exceptionalisme ontstond en hoe het weer ontkracht werd. We leggen dit proces uit aan de hand van vijf belangrijke denkers: Aristoteles, Descartes, Darwin, Plessner en Gruen. Volgens **Aristoteles** (hoofdstuk 1) is de mens de hoogste diersoort, omdat hij het enige dier is dat kan denken. **René Descartes** (hoofdstuk 2) sluit zich hierbij aan, maar gaat nog een stapje verder, omdat hij ook beweerde dat (andere) dieren geen ziel hebben. Hij ziet dieren als ingenieuze machines zonder denkvermogen. Filosofen, onder wie Descartes, lieten zich in hoge mate beïnvloeden door religieuze opvattingen uit hun tijd, ook in het denken over dieren. In het Westen heeft het christendom een zeer grote invloed gehad en het menselijk exceptionalisme versterkt. Het christendom beschouwt de mens immers als het bijzonderste wezen van de schepping, en het meest lijkend op God. In Menselijk exceptionalisme en religie (hoofdstuk 3) lees je meer over dit idee. Je leest ook welk antwoord de islam, het jodendom, het hindoeïsme en het boeddhisme geven op de vraag hoe de mens zich tot andere dieren verhoudt.

- › evolutietheorie
- › Charles Darwin

- › absoluut
- › gradueel

- › natuurlijke selectie
- › Helmuth Plessner

- › cultuur
- › Lori Gruen

Evolutie: begin van een breuk met menselijk exceptionalisme

Het menselijk exceptionalisme is door de **evolutietheorie** aan het wankelen gebracht. **Charles Darwin** (hoofdstuk 4) stelde in 1859 dat alle levende wezens één gemeenschappelijke voorouder hebben. Dit zou betekenen dat mensen niet **absoluut** verschillen van andere diersoorten, maar slechts **gradueel**. Tussen diersoorten onderling, maar ook tussen mensen en dieren, bestaat geen strikte scheiding meer. Bovendien, stelde Darwin, is iedere diersoort, ook de mens, ontstaan als resultaat van **natuurlijke selectie**. Soorten zijn dus toevallig ontstaan, niet met een vooraf bedacht doel. **Helmuth Plessner** (hoofdstuk 5) combineert de biologische inzichten van Darwin met zijn eigen filosofische idee dat mensen toch verschillen van andere dieren, omdat ze zich op een andere manier tot hun omgeving verhouden. Mensen kunnen namelijk afstand nemen van hun ervaring en hierop reflecteren. Hierdoor kunnen we **cultuur** maken. **Lori Gruen** (hoofdstuk 6) laat aan de hand van Darwins evolutietheorie juist zien dat er géén basis is voor het menselijk exceptionalisme. Zij bekriti-

seert zowel de *descriptie* dat mensen uniek zijn, als de *norm* dat zij superieur zijn aan andere dieren.

Kwestie 1: een descriptieve vraag

Kwestie 1 is voornamelijk beschrijvend van aard. Dit wil zeggen dat je te weten komt wat filosofen denken over de verschillen tussen mensen en (andere) dieren. Je zult zien dat de ene filosoof op de andere reageert. De verschillende filosofische posities vormen zo als het ware een gesprek op papier, waarin de vraag steeds is wat de juiste beschrijving is voor mensen en (andere) dieren. Je kunt je hierbij zelf ook steeds de vraag stellen welke beschrijving jij het overtuigendst vindt. Welke normatieve gevolgen deze beschrijvingen hebben over onze omgang met andere dieren, komt in kwestie 2 aan bod. Tegelijkertijd zijn beschrijvingen en normen niet altijd strikt van elkaar te scheiden. In hoofdstuk 6 zien we bijvoorbeeld dat Gruens beschrijving dat mensen géén unieke eigenschappen hebben in vergelijking met andere dieren, ook iets zegt over hoe we volgens haar met andere dieren om moeten gaan.